

כתבי המהדורא בתרא

דרך כתיבת הרח"ו ז"ל במהדורות האחרונות
וסיבת גניזתם

תשס"ח 1234567

לאחר שסיים מהרח"ו ז"ל לכתוב ולסדר את כל היקף תורת
רבו האר"י ז"ל כאשר קבלה מפיו, בשמונת השערים שבספר
"עץ חיים" וכנ"ל, חזר על תלמודו, וחזר שוב לכתוב מהדורות
נוספות מכללות תורת רבו האר"י ז"ל.

אולם בכתבים שניים אלו שינה קצת את דרכו שנהג בה
בכתיבות הראשונות. והוא שכתב הדרושים בהרחבת והבהרת
לשון קצת, ובתוספת ביאור ונימוק וטעם. והבליע הבהרות
אלו בין השיטין ובין התיבות. ואכן רוב ככל מאלו ההבהרות
הנוספות המה גם כן מדברי רבו האר"י ז"ל, שאמרם במקום
אחר ובדרוש אחר, וכידוע שדברי תורה עניים במקום אחד
ועשירים במקום אחר. וכפי שהרגיש הרח"ו ז"ל בעת כתיבתו
המהדורות החדשות שלו, שאיזה מושג או מונח נתבארו כלליו
פרטיו או טעמיו במקום אחר, היה כולל אותם הביאורים גם
במקום שבהעתקת הדרוש המקורי מפי רבו ז"ל לא נתבארו
הדברים בשלמותם. וכך הרחיבן והבהירן וכנ"ל. ולפעמים גם
הבליע בין השיטין של הדרושים החדשים הבנות משלו, שהבין
הוא בכוונת רבו כשדבריו היו סתומים. ולפעמים אפילו יותר
מזה, שדברים שנתקשה בהם במהדורא קמא, והקשה עליהם
בהגהותיו שבגליון, ופלפל בהם, וניסה ליישבם, בכתבים
השניים האלו היה כותב הענין כפי שעלתה הסכמתו, ועורך

הדרוש על דעתו ושיטת הבנתו בלי להרגיש בסתירה ולשאול קושיא, ומזה לבוא אל יישוב ותירוץ. באופן שסגנון הדרוש המחודש היה על בסיס וסמך המוסכם בדעתו של מהרח"ו ז"ל ביישוב והבנת ענייניו.

והנה מלבד כל זה, שהוא באופן כתיבתו ועריכתו בפעם השניה את תורת רבו, עוד יש בין בתרי כתבי המהדורא בתרא דרושים שלמים וסוגיות ונושאים שאינם אלא סיכומים שכתבם, מרישא לסיפא, הרח"ו ז"ל בעצמו. ודוגמא לזה הוא רובו ככולו של שער פנימיות וחיצוניות (ב"עץ חיים" שער מ'), שכל מעיין בו יראה בעיניו ובלבבו יבין שמעולם לא מסר האר"י ז"ל דרוש בסגנון זה לתלמידיו. אלא הרח"ו ז"ל הוא המלקט מדרושים שונים וחלוקים שקבל מרבו בכל סוגי הנושאים, כללים וידיעות בענין מסויים, ומרכזם למקום אחד, ומשווה השמועות והכללים זה לזה, ומפלפל בהם, ועורך אותם על פי ראיות והוכחות והכרחיות שמביא מכל כללות הדרושים שקבל מרבו, לקראת מסקנות מסויימות, וכנראה בכל שער הנ"ל שם, והדומים לו, וכדלקמן.

עוד הרהיב עוז בנפשו הרח"ו ז"ל, ומעל ומעבר להתעסקו בעריכת כל מה שקבל מפי רבו, קבע עצמו לפרש דברי הזוהר פירוש מחודש מדעתו הרחבה, לאור הקדמות ויסודות שקבל מפי רבו ז"ל, וכאשר נכתוב להלן פרטי הדברים בע"ה.

והרי לנו על כל פנים שבכתבי המ"ב של הרח"ו ז"ל לא הסתפק היותו ספרא רבה לאורייתא המעלה את תורת רבו על הכתב, ומסדרו ועורכו עניינים עניינים, וכמלאכתו בכתיבה הראשונה הנקראת "עץ חיים", אלא מעתה הפך גם פרשן חדשן ויצרן בתורת הסוד על פי מה שקבל מרבו להבין ולהורות ולהחליט כוונת הדברים, ולהעשירם ולהרחיבם על פי הנאמר והמובן במקומות אחרים שבקבלתו, וכפי נטיית דעתו ושכלו הוא, וככל הנ"ל.

ולמעשה אין בכך שום חסרון כלל חלילה, דמה גרע חלקו של הרח"ו ז"ל להיות מפרש את דברי רבו, מכל המון הבאים אחריו דור דור ודורשיו, שפירשו וחידשו סביב לכתבי האר"י ז"ל, ואדרבא, אין גדול בכל בית רבו כמוהו הנאמן והחכם לפרש דברי רבו ז"ל על נכון לאמתה של תורה, לולי שיעוד המסירה לדורות הוטל על שכמו, ולכן חשש בדבר, וכאשר נבאר בהמשך אי"ה.

והנה כיון שחשש מהרח"ו ז"ל שבכתבי המ"ב שלו עבר על צוואת רבו ז"ל, ושינה את יעודו, והיה כנראה לבו נוקפו בדבר, עד שמרוב היראת שמים שבו החליט לגנוז כתבים אלו בגניזה, והניח ירושה לדורות ביד בנו הרש"ו ז"ל רק את ספרו "עץ חיים", שכאמור היא הכתיבה הראשונה המושלמת שלו, בהיקף ובסדר ובדיוק לשון, אשר בו כתב דברי רבו, דברים כהוויתן ממש, ללא שום תוספת ושכלול, וכאשר כל דברי עצמו, שאלותיו הערותיו יישוביו וחידושיו, כתובים בהגהותיו שבגליון, בלי שום כניסה אל נוסח הפנים, שהוא מתורת רבו בלבד. ועיין להר"מ פאפרש ז"ל בהקדמתו לספר "דרך עץ חיים" שכתב טעם אחר לגניזת ספרי המ"ב, וז"ל: ולרוב עמקו גנוז, ע"כ. ואני במקומי אעמוד, וטעמי ונמוקי עמי. ואפשר שגם טעם זה הוא בכלל, שמרוב שפירש וגילה ביד רחבה בכתבים אלו מעל ומעבר למה שהורשה, לכן גנוזם, ולעולם זה וזה גורם.

התגלות הכתבים הגנוזים

תיאורם, ועריכתם לספרים בידי הר"י צמח

אולם בשמים אחרת יעצו, ונתגלו אוצרות חמדה אלו מתחת התהום להגאון המקובל מהר"א אזולאי ז"ל, וכאשר העיד בהקדמתו לספרו "אור החמה" על הזוהר (דף ב' ע"א) וז"ל: ובחמלת ה' עלי באו לידי רוב ספרי הרב האלהי כמהרח"ו נר"ו

אשר קבל מהרב האלהי הרב יצחק אשכנזי זלה"ה, עם ביאור קצת לשונות מספר הזוהר אשר חידש הוא נר"ו קודם שלמד עם האלהי הרי"א זלה"ה, בכתב יד הרב נר"ו, והם מחוקים ומטושטשים וקרועים ומפוזרים בהרבה מקומות, וקבצתי וקרבתי עצם אל עצמו כפי יכולתי, עכ"ל.

ואין ספק שכוונתו היתה לכתבי המ"ב שנגנזו. חדא ועוד קאמינא. חדא, דמהיכן באו לידי הר"א אזולאי ז"ל כתבי הרח"ו ז"ל עצמו, והרי ידוע ומפורסם שבחייו שמר על כל כתביו גנוזים תחת ידו בביתו ובחומתו, ולא נתן לשום אחד לעיין ולהעתיק מהם וככל הנ"ל. מה גם שספרו "עץ חיים" שהוא עריכת תורת הקבלה ששמע מרבו, מסר אחריו ליד בנו, ואין לזרים אתו, וכאשר העיד על כך בנו הרש"ו ז"ל בהקדמותיו, וככל הנזכר לעיל. ואם כן מה הם כתיבות אלו של הרח"ו ז"ל, בעצם כתב יד קדשו ממש, שנתגלו למהר"א אזולאי ז"ל עוד בחיים חיותו של הרח"ו ז"ל, וכדמוכח מברכת החיים "נר"ו" שכתב על יד שמו של הרח"ו ז"ל פעמיים. ועוד, דמה הלשון אומרת: והנם מחוקים ומטושטשים וקרועים ומפוזרים בהרבה מקומות וכו', ע"כ. ואיך נהיה דבר זה, והלא מחברן של הכתבים עדיין בחיים, ואיך תתכן שכתביו כבר קרועים ומחוקים ומפוזרים ככתבי גניזה של כמה עשרות בשנים. אלא מוכח להדיא שהכוונה להכתבים שהוציא מהגניזה.

ואכן הדברים מפורשים ומבוארים באר היטב בהקדמת הר"י צמח ז"ל לספרו "קול ברמה", וכן בהקדמת הר"מ פאפרש ז"ל ל"דרך עץ חיים" וכאשר נעתיק לשונם לענייננו כאן בסמוך. וז"ל הר"י צמח ז"ל שם: והנה בסוף שנה הראשונה שבאתי פה ירושלם תוב"ב, באו לידי כ"ח כמה דרושים חדשים אשר

כח. כאן לא גילה איך באו לידו, אבל בהמשך דבריו כתב להדיא שבאו

הרבה מהם אינם בשום ספר, אפילו באותם שביד בנו של הרב ר' חיים ויטאל זלה"ה. והם דרושים עמוקים מאד, וכולם כתובים באצבע אלהים הרב ר' חיים זלה"ה עצמו, בשם הרב ר' יצחק אשכנזי זלה"ה, אשר אנו קוראים אותו "הרב" סתם בכל הספרים. והנה הרב ר' חיים שם אותם בגניזה קבורים כט, ומרוב הזמן נמחקו ונקרעו קצת מהם, ובפרט בזויות, וקצה הדפים. והנה היו באותם הדפים דברים מפוזרים, ועזרני השם

לידו באמצעות הר"א אזולאי, וכן כתב בהקדמתו לספר "אוצרות חיים", עיי"ש לפנינו.

כט. מסתמות לשונו של הר"י צמח ז"ל כאן נראה שהרח"ו ז"ל בעצמו קברם בגניזה. ועיין מ"ש ג"ע החיד"א ז"ל בספרו "שם הגדולים" (בערכו של מהרח"ו ז"ל) וז"ל: אך אין בשערים הנזכרים [של הרש"ו ז"ל] מהדורא בתרא, כי מהרח"ו ציוה לגנוזה בקברו. ורבנן קדישי אשר בדור על ידי יחודים הוציאוהו מקברו ברשותו על ידי שאלת חלום, ובא לידי מ"ה יעקב צמח ומ"ה מאיר פאפרש כ"ץ וכו' עכ"ל. ועיין שם עוד במערכת הספרים (בערך עמק המלך), וישנם שינויים בדבריו שם גבי גופא דהאי עובדא היכי הוה, וצ"ע. ופלא שנעלם מעינו הבדולח של ג"ע החיד"א ז"ל שסב סבו הר"א אזולאי ז"ל כתב בפירוש בהקדמת ספרו "אור החמה" שנתגלו לו כתיבות אלו בחייו של הרח"ו ז"ל. ומהקדמת הר"י צמח ז"ל לספר "אוצרות חיים" הנעתק לפנינו נראה שגנוזה בצפת ולא בדמשק. וכן בהקדמת מהר"י צמח ז"ל ל"קול ברמה" כתב שבאו כתבים אלו ליד הר"א אזולאי ז"ל לפני "יותר מכ"ה שנה", וכתב שם שקבלם ממנו בירושלים (עיין לקמן ובהערה ל"ו). והקדמה הנזכרת כתבה הר"י צמח ז"ל בשנת ת"ג, נמצא מזה כנ"ל שנתגלו הכתבים להר"א אזולאי ז"ל בשנת שע"ח, והיינו כנ"ל בחיי הרח"ו ז"ל, שהיה מתגורר אז בדמשק, ולא נפטר לבית עולמו עד שנת שפ"ה. ועוד איך יעלה על הדעת שרבנן קדישי אשר בדור יעשו שאלת חלום והפסקות ויחודים לפתוח קברו של הרח"ו ז"ל ולהוציא כתבי המ"ב מקברו שבדמשק, בלי לשתף עמהם את הרש"ו ז"ל בנו וממלא מקומו שהתגורר בעיר דמשק, וכידוע שאין בכתבי הרש"ו שום רמז לכתבי המ"ב. והתמיהות רבות על שמועה זו, וצ"ע. שו"ר לג"ע החיד"א ז"ל ב"שם הגדולים" בערכו של הר"י צמח, שכתב הדברים על דיוקס וז"ל: והיו קבורים, שגנום מהרח"ו עצמו עכ"ל. ועיין שם היטב עוד פרטים הלקוחים מהקדמת הר"י צמח ז"ל לספרו "קול ברמה".